

ДО ПРОБЛЕМИ МІСЦЯ УЯВИ У ТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються загальні підходи до вивчення місця уяви у творчій діяльності: творча уява, інтервал трансу, а також взаємозв'язок і розходження уяви, з уявленням, сприйняттям, і мисленням.

Ключові слова: уява, творча уява, уявлення, інтервал трансу, образ автора.

Одним із актуальних напрямків у психологічній науці сьогодні є вивчення невербальних засобів комунікації, зокрема засобами визначення уяви та її місця у творчій діяльності. Актуальність вивчення уяви зумовлена недостатністю вивченості її механізмів, а також відсутністю однозначного підходу до даного психологічного феномена перш за все в його зв'язку із творчим процесом і діяльністю.

Збагнення специфіки психології мистецтва необхідно, в аспекті розуміння факту, що дійсність втілена у фізичному матеріалі того або іншого виду образотворчого мистецтва, створену художником і потім сприйняту й осмислену особистістю, є уявленою реальністю, що являє собою відбиття життя, дійсності, художньо перетворене за допомогою уяви.

Все це спонукає звернутися до проблеми уяви як однієї із центральних проблем психології мистецтва, де теза про художню психологію, як розгорнутої діяльності уяви відповідає загальній тенденції, що панує в сучасній науковій літературі з питань творчості. Відповідно до цього погляду, творча діяльність є, насамперед, діяльністю уяви. Зіставляючи традиційні визначення фантазії й сучасні визначення творчості, - можна відзначити в них загальні істотні риси, де в обох випадках мова йде про створення чогось нового й оригінального.

У цьому зв'язку Л.С. Виготський, узагальнюючи "історичну емпірію" знання про мистецтво, дійшов висновку, що правильне розуміння психології мистецтва може бути створене тільки на перегинанні проблем уяви й почуття. На його думку, першими відмінними ознаками уяви варто вважати її автономію від безпосереднього пізнання дійсності, відомий відхід від її, і створення з матеріалу колишніх вражень нового образу, що раніше не існував. До цих важливих ознак, він додав ще дві. Зокрема, наявність тісного зв'язку між уявою й реалістичним мисленням. І нарешті, про вирішальну роль уяви в забезпеченні довільності, або волі, в людській діяльності, у діяльності людської свідомості [2].

Згадаємо, що Е.Я. Басін, Н.А. Бернштейн, Л.С. Виготський, А.В. Запорожець, В.П. Зінченко, Э.В. Ільєнков, В.С. Кузін, О.Р. Лурія, Н. Н. Ніколаєнко, С.Л. Рубінштейн, С.М. Симоненко, Б.М. Теплов та ін. психологи розглядають уяву як універсальну людську здатність до побудови нових цілісних образів дійсності шляхом переробки змісту сформованого практичного, почуттєвого, інтелектуального й емоційно-значеннєвого досвіду. Уява також розглядається як спосіб оволодіння людиною сферою можливого майбутнього, що надає його діяльності підпорядкований меті і проектний характер.

У психологічній науці існує традиція розглядати уяву як окремий психічний процес поряд зі сприйняттям, пам'яттю, увагою й ін., з орієнтацією на загальні властивості свідомості (що йде від І. Канта), де акцентується її ключова функція в породженні й структуруванні образу світу. При цьому підкреслюється, що уява детермінує протікання конкретних пізнавальних, емоційних та інших процесів, конституюючи їх творчу природу, пов'язану з перетворенням предметів (в образному й значеннєвому плані), передбаченням результатів відповідних дій і побудовою загальних схем останніх.

Вважається, що для уяви характерно те, що знання ще не оформилося в логічну категорію, тоді як своєрідне співвіднесення загального й одиничного на почуттєвому рівні вже вироблено. Завдяки цьому в самому акті споглядання окремих фактів відкривається у своєму універсальному ракурсі, виявляючи цілісно утворюючий, стосовно певної ситуації, зміст. На рисунку (рис. 1), представлена структура уяви.

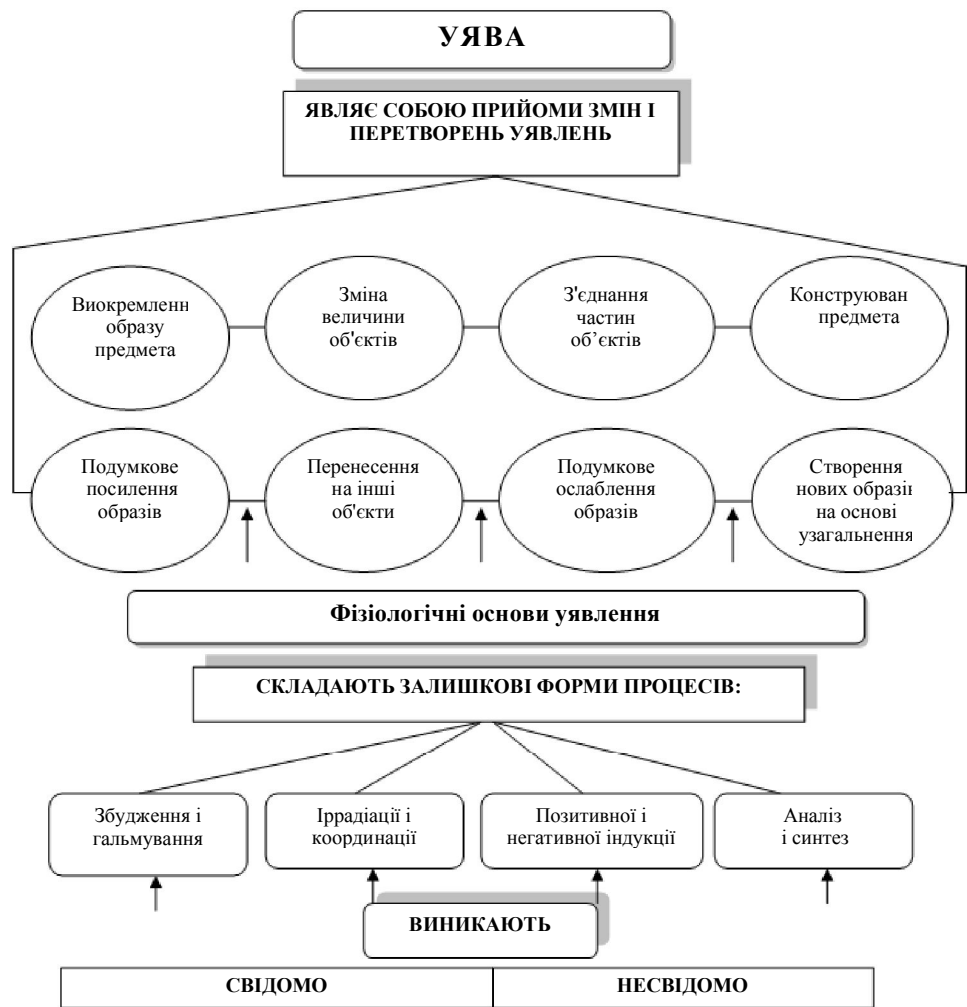

Рис. 1. Структура уяви

Далі розглянемо (на рис. 2) класифікацію процесів уяви: за результатами діяльності, ступеня цілеспрямованості, видам образів, прийомам, ступеню вольових зусиль.

Виходячи зі структури уяви, необхідно розглянути сутність і види уяви, та їх взаємозв'язок зі сприйняттям, мисленням, уявленням, за своїм походженням, які

виникли на їхній основі (рис. 3,4).

У сучасній психології поняття "уявлення" має два значення. Одне з них позначає образи предмета або явища, які раніше сприймалися аналізаторами, але в цей момент не впливають на органи почуттів (назва результату процесу, "девербатив"). Друге значення цього терміна описує сам процес відтворення образів (назва процесу, "субстантивований інфінітив").

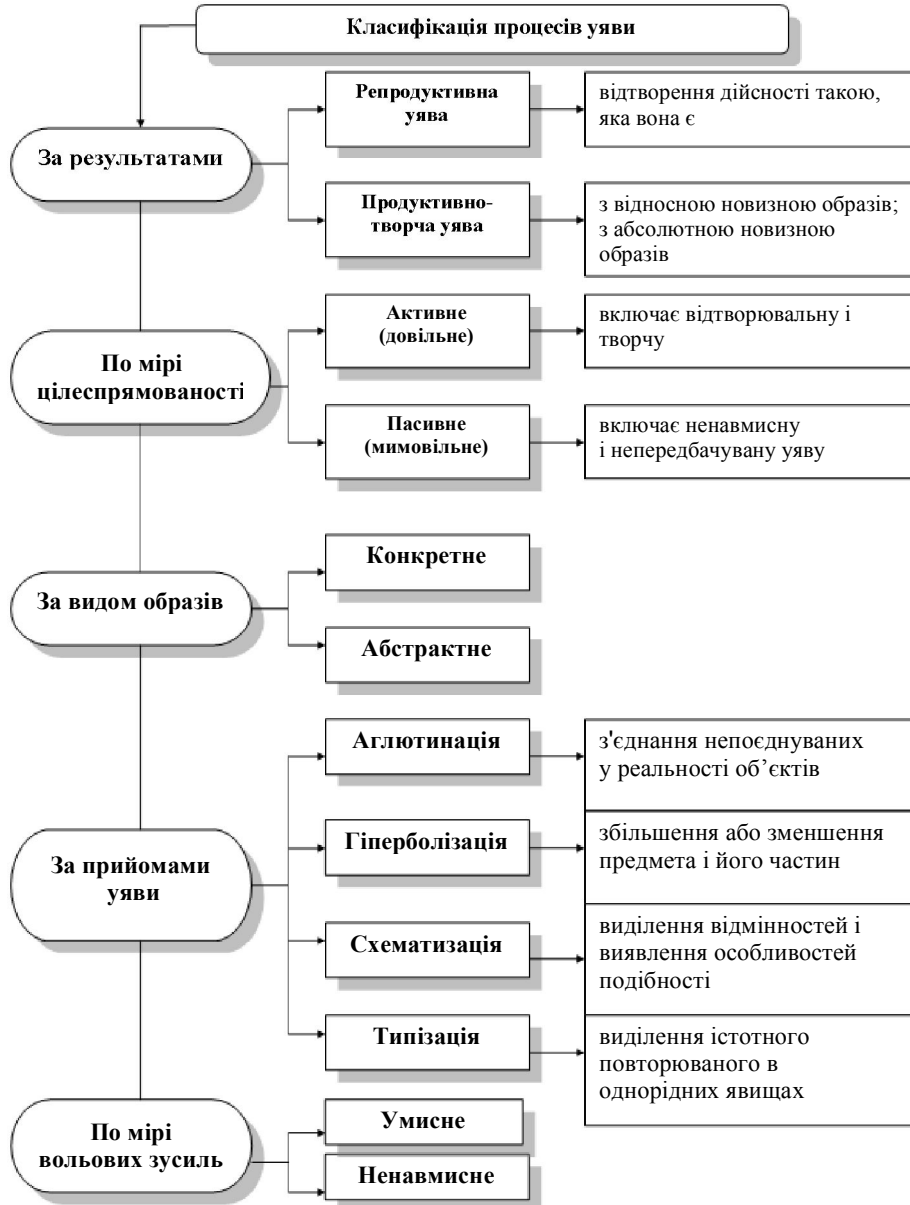

Рис. 2. Класифікація процесів уяви

Рис. 3 Сутність уявлень

Як відомо, більша частина уявлень людини – це образи, що виникають на основі сприйняття – тобто первинного почуттєвого відбиття дійсності. З таких образів у процесі індивідуального життя поступово формується й корегується картина світу кожного конкретного індивіда. Уявлення, сформовані на основі мислення, відрізняються високим ступенем абстрактності й можуть мати мало конкретних рис. Переважна більшість людей мають уявлення таких понять як "справедливість" або "щастя", але їм важко наповнити дані образи конкретними рисами. Уявлення можуть формуватися і на основі уяви, і даний тип уявлень становить основу творчості – як художньої, так і наукової (рис. 5).

Класично уявлення визначаються, як образи предметів і явищ, які в цей момент не сприймаються, але які були сприйняті раніше на основі минулого досвіду даних відчуттів і сприйняті шляхом його відтворення в пам'яті або в уяві. Також уявлення розділяють на: зорові, слухові, рухові, нюхові, смакові, дотикові.

Уявлення не можна розглядати як щось непорушне, це процес, в якому будь-яке нове сприйняття предмета веде до зміни, доповнення й уточнення уявлення даного предмета. Виникають уявлення під час відсутності відповідних об'єктів, вони звичайно менш яскраві й менш детальні, ніж сприйняття, але, у той же час, більше схематизовані й узагальнені: у них відбито найбільш характерні наочні особливості, властиві цілому класу подібних об'єктів. Ступінь узагальненості в уявленнях буває різною (одинична й загальна), де важлива пізнавальна роль уявлення є перехідним рівнем від сприйняття до абстрактно-логічного мислення. Уявлення відрізняються від абстрактних понять своєю наочністю, у них ще не виділені внутрішні, сховані від безпосереднього сприйняття, закономірні зв'язки й відносини, як це має місце в абстрактних поняттях. Довільне оперування уявленнями у процесах пам'яті, уяви й мислення можливе завдяки її регуляції з боку мовної системи.

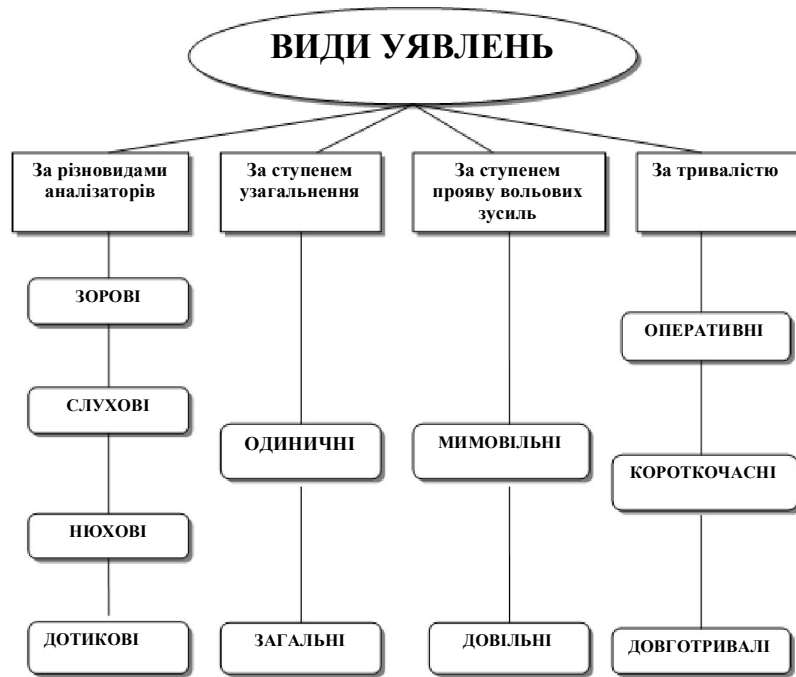

Рис. 4 Види уявлень

Рис. 5 Відмінності та подібності уявлень й сприйняття

Також необхідно відзначити, що необхідним елементом пізнання й усієї практичної діяльності, особливо в професійно-творчій діяльності, є просторове уявлення.

Визначаючи просторові уявлення, відмітимо що вони є уявленням про просторові й просторово-тимчасові властивості й відносини щодо величини, форми, структури й фактури, відносного розташування об'єктів, їх поступального й обертового руху і т.ін. Ступінь узагальненості й схематизації просторового образу залежить від характеру просторових властивостей відображених об'єктів, завдань діяльності, а також від уміння людини відтворювати просторові властивості об'єктів у різній графічній формі (у вигляді малюнка, креслення, схеми, символічного запису й т.п.).

За змістом просторові уявлення підрозділяються: по перше, на уявлення одиничних об'єктів або їхніх зображень; по друге, на уявлення, що відбивають загальні просторові залежності між різними об'єктами. Повноцінний розвиток просторового уявлення є необхідною передумовою науково-технічної, зображувально-художньої, та багатьох інших видів творчої діяльності, пов'язаних з конструктивним мисленням і технічною творчістю.

Особливістю уявлення у творчій діяльності художника, при якому образотворча діяльність немислима без оперування образами пам'яті й уявлення, які в сукупності із зоровими образами, отриманими в процесі зображення з природи, створює повноцінний образ, необхідний творцеві для реалізації цього образу в художньому творі [5].

Термін "малювання за уявленням" означає процес відтворення на художніх матеріалах (полотно, папір) якого-небудь об'єкта в довільному просторовому положенні. Малювання за поданням в образотворчій діяльності займає важливе місце, що постійно опирається на сприйняття природи. Якщо уявлення не одержали підкріплення в спеціальному сприйнятті природи в процесі зображення або в спеціальному сприйнятті її з метою наступного зображення, вони зазвичай носять узагальнений і розпливчастий характер. Необхідно відзначити, що формування повноцінного образу, необхідного для малювання по уявленню, містить у собі істотний компонент зображення предмета за допомогою малюнка. Образ, що підходить для повноцінного реалістичного малюнка, ґрунтується на різноманітних тимчасових зв'язках, які можуть бути встановлені тільки в процесі малювання з природи.

Розглядаючи творчу уяву – можливо припустити що це такий вид уяви, за яким людина самостійно створює нові образи й ідеї, що представляють цінність для інших людей або для суспільства в цілому та які втілюються ("кристалізуються") у конкретні оригінальні продукти діяльності. Творча уява є необхідним компонентом і основою всіх видів творчої діяльності людини. Залежно від предмета, на який спрямована уява, розрізняють наукову, художню, технологічну уяву.

Вивчаючи питання творчої уяви припускається, що можливість своєрідної творчої домінанти виникає там, де людина глибоко поглинена творчою роботою. Поява такої домінанти веде до посилення спостережливості, наполегливого пошуку необхідних художніх матеріалів, підвищення творчої активності й продуктивності уяви.

Цікавою особливістю творчої уяви є те, що процес цей не схожий на планомірний, безперервний пошук нового образу. Посилення творчої продуктивності сполучається з періодами спаду творчої активності. Багато дослідників намагаються розібратися, що ж передує спалахові творчої активності,

і доходять висновку, що в цьому плані особливе значення має своєрідний період загальмованості, період зовнішньої бездіяльності, коли в підсвідомості відбуваються процеси, які у свідомості не формуються. Розумова активність не припиняється в період такого затишку, робота творчої уяви триває, але у свідомості не відбивається. Такі спокійні періоди деякі автори називають загальмованим станом трансу ("інтервали виношування", коли відбувається перегрупування інформації, що була вже засвоєна). Після такого зовнішньої "бездіяльності" відбувається миттєво процес остаточного рішення проблеми, раптового народження творчого образу, виникає відповідь на питання, що давно не давало спокою.

Ось тут, на наш погляд, включається механізм, який означений як інтервал трансу - "виношування" уявленого образу проявляється в різних зовнішніх ознаках: в одних - це особлива напруженість, скутість, в інших - розслабленість і навіть сонливість. Нерідко в такі періоди художник намагається відволіктися від рішення проблеми, витиснути її зі своєї свідомості. Але увага до проблеми залишається, вона живе в підсвідомості, диктуючи творцеві свої закони. Коли художникові ніщо не заважає, немає зовнішніх подразників, і він перебуває наодинці із собою (часто перед сном), уява вертається до проблеми, що турбує, відбиваючись у змісті сновидінь, у пильнуванні, не залишаючи сфери підсвідомого, щоб зрештою прорватися у свідомість, де наступає спалах - осяяння інсайт, котре ще не одержує дієво - візуального вираження, але вже вимальовується у вигляді образів. Тут можливо вважати творчий процес у вигляді спектра, одна сторона якого дає відкриття, чинене свідомим і логічним шляхом, а інша сторона народжує раптово спалахи натхнення, які спонтанно виникають із таємничих глибин уяви. Це також знаходить своє підтвердження в тому, де всі великі витвори або винаходи вимагають раптового перемикання, зрушення або переміщення уваги й звертання до питання або області, що до цього не вивчалася або навіть не викликала особливого інтересу в них. "Прийшов час" - це значить підійшли до свого завершення процеси, які народжують в уяві ідеї, образи, дії й рішення проблеми, яка представлялася логічно неприступною, стає реально можливою.

На думку В.С.Кузіна [5], що трапляється логічного складаючого він підкреслив: без повноцінно розвинутої уяви художник практично не може займатися творчою діяльністю, в іншому випадку він зможе робити лише слабкі, що віддалено нагадують дійсність, копії. Як і кожна творча діяльність, художня творчість є рішенням послідовно зв'язаних завдань. Творчі завдання повинні строго впливати одне на друге залежно від виду образотворчої діяльності й послідовно професійно вирішуватися. Порушення цієї послідовності звичайно веде до збіднення творчого задуму, ослабленню виразності зображувального.

Наприклад - процес створення живопису з натури (у студії - майстерні) проходить наступні етапи й складається з вирішення наступних послідовних завдань:

- 1) виношування уявленого образу, опираючись на постановку з натури або уявленого образ;
- 2) обмірковування ідеї картини, композиції, зорово-композиційного й значеннєвого вирішення, сюжету;
- 3) створення першого ескізу;
- 4) пошук композиції, зорово-композиційного й значеннєвого вирішення сюжету, у виконанні начерків, малюнків не тільки цілого образу, але й окремих характерних його деталей для максимальної виразності задуманого й наміченого в ескізі, а також кольоро - тонових етюдів;
- 5) перенесення композиційного рішення майбутнього "доробку" на обраний формат зображення - художній матеріал (папір, картон, полотно, і т.п.);
- 6) прокладання основних кольоро-тонових площин (підфарбування в кольорі);
- 7) проробка кольору й уточнення, коректування, як цілого створюваного образу, так і його деталей, ґрунтуючись на начерки, замальовки, етуди;
- 8) остаточна живописна доробка художнього добутку;
- 9) пошук необхідного по тону, кольору й розміру паспарту, рами для гармонічного з'єднання з творчою роботою.

Це створення, перш за все, залежить від автора, образ який можна розглядати як компонент художнього образу, який є продуктом діяльності уяви, має опосередкований характер. Реальний автор у процесі творчості займає цілком певне і єдине (в одиницю часу) місце в просторі - "точку зору". Образ автора в цей же самий час може займати безліч різних точок зору внаслідок того, що й він сам, і простір, в якому він перебуває, і його точка зору є уявленими. Образ автора, як і художній образ у цілому, уявляє; матеріал, його фізичну форму, що втілює образ автора, здобуваючи умовний характер. Уявлений характер образу автора у творі мистецтва зумовлює уявлений характер усієї його поведінки, всієї його психології, оцінок, мов і причому - незалежно від того, чи користується він чимось допомогою (наприклад, героя), або виступає в ролі "чистого" автора. І в цьому останньому випадку автор не тотальний образ автора, де автор - реальний, а образ автора - умовний [1, с.76].

Таким чином можна констатувати, що психічна функція уяви є базовою функцією. Вона у складній взаємодії з іншими функціями утворює психологічну систему уяви як діяльності, що формується на основі життєво створюваних функціональних "органів" мозкової діяльності, у ході соціально-культурного, соціально-історичного, професійно-творчого розвитку людини.

У свою чергу, творча уява виступає і як психічна здатність, проявляється й створюється лише в контексті відповідної конкретної діяльності на певній стадії свого інтелектуального й професійно-творчого розвитку. Тут, на думку О.Р.Лурія, - уява набуває рис професійної діяльності, зумовленої складними мотивами, лише на відносно пізніх стадіях розвитку як соціальних так і мозкових структур. На ранніх стадіях вона ще довгий час продовжує бути пов'язаною з безпосередньою ситуацією, володіючи, як і всі інші психічні процеси, "мимовільним" характером [6].

Висновки. Розглядаючи психологію творчості як уявлену й уявлену, необхідно підкреслити і певну спрямованість усіх психічних явищ і здібностей. У системі художньої психології: мислення, увага, почуття, інтереси й так далі - всі модули психічного здобувають уявлений та уявлений характер, де уява відіграє роль системоутворювального початку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басин Е.Я., Кроутоус В.П. Философская эстетика и психология искусства / Е.Я. Басин., В.П. Кроутоус. - М.: Гардарики, 2007. - с. 286.
2. Выготский. Л. С. Собр. соч. /Л. С. Выготский: в 6 т. - Т. 2. - М., 1984. - С. 437, 453-454.
3. Грановская Р.М. Элементы практической деятельности / Р.М. Грановская. [6-е изд.]. - СПб.: Речь, 2010. - 656 с.
4. Вундт В. Фантазия как основа искусства / В. Вундт. - СПб.; М., 1914.
5. Кузин В.С. Психология / В.С. Кузин. - М.: "Высшая школа", 1982. - 256 с.
6. Лурія А.Р. Об историческом развитии познавательных процессов / А.Р. Лурія. - М.: Наука, 1974.- 172 с.
7. Николаенко Н. Н. Психология творчества / Н. Н. Николаенко. - СПб.: Речь, 2007. - 288 с.
8. Ткачук О.В. До проблеми співвідношення художніх здібностей і функціональної асиметрії мозку / О.В. Ткачук // Сборник научных статей I Международного образовательного форума "Личность в едином образовательном пространстве", г. Запорожье, 5-7 мая 2010 г. Частина 1. - Запорожжя: ЛІПС, 2010. - С. 174-177.
9. Щербатых Ю.В. Общая психология. Ю.В. Щербатых. - СПб.: Питер, 2008.

Подано до редакції 04.05.11